

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 332.21(497.452Tržič)09/14"

Prejeto: 10. 9. 2020

**Matjaž Bizjak**

dr., višji znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: matjaz.bizjak@zrc-sazu.si

Razvoj zemljiških gospostev na ozemlju Tržiča v srednjem veku *

IZVLEČEK

Avtor raziskuje razvoj zemljiških gospostev na območju Tržiča na Gorenjskem. Območje je v visokem srednjem veku sodilo v sklop kranjskega mejnogrofovskega gospodstva, od katerega je v poznem srednjem veku ostal le manjši del, preostanek pa je v 15. stoletju razdeljen prešel v last dveh plemiških rodbin – Lambergerjev in Paradeiserjev –, ki sta že stoletje pred tem začeli utrjevati pozicije v tem prostoru.

KLJUČNE BESEDE

Tržič, Gutenberg, Neuhaus, Lamberger, Paradeiser, zemljiško gospodstvo, srednji vek

ABSTRACT

DEVELOPMENT OF SEIGNIORIES IN THE TERRITORY OF MEDIEVAL TRŽIČ

The article explores the development of seigniories in the area of Tržič in Upper Carniola. In the High Middle Ages, the area belonged to the Carniolan margravian seignior, of which only a small part remained in the Late Middle Ages. In the fifteenth century, what was left of the seignior was divided between two noble families – the Lambergs and Paradeisers – which had already started to consolidate their positions in the area a century before that.

KEY WORDS

Tržič, Gutenberg, Neuhaus, Lamberg, Paradeiser, seignior, Middle Ages

* Prispevek se navezuje na predhodno avtorjevo raziskavo o Gutenbergu (Bizjak, Gutenberg in briksenska posest), katere izsledke mestoma povzema. Nastal je v okviru raziskovalnega programa P6-0052, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz javnega proračuna.

Dolina Tržiške Bistrice s hribovitim svetom pod Ljubeljem in grebenom Košute je v visokem srednjem veku sodila v sklop gospostva kranjskih mejnih grofov s središčem v Kranju. Neposreden dokaz za to je darovnica posestva Bistrica (pri Tržiču) mejnega grofa Ulrika I. Weimar-Orlamündskega briksenskega škofu med letoma 1050 in 1063. V naslednjih stoletjih se je to ozemlje delilo, drobilo in menjavalo gospodarje, kar je v iztekajočem se poznem srednjem veku posledično privedlo do stanja, ki se je ohranjalo še dobršen del novega veka, namreč do delitve (v grobem) na tri zemljiška gospostva: Gutenberg, Neuhaus in Kriški urad deželskega sodišča Kranj.

Kriški urad deželskega sodišča Kranj

Urad deželskega sodišča Kranj je bil zadnji ostanek nekdanj obsežnejšega mejnogrofovskega gospostva s središčem v Kranju. Zamišljen je bil kot nekakšen službeni fevd, ki je skupaj s središčem mejne grofije pripadel vsakokratnemu mejnemu grofu. Po smrti Ulrika I. Weimar-Orlamünde leta 1070 je Kranjska sedem let ostala vakantna, potem pa jo je kralj Henrik IV. podelil oglejskemu patriarhu.¹ Da so patriarhi dejansko razpolagali s Kranjskim gospostvom, je razvidno iz podelitve patriarha Gregorja koroškemu vojvodi Ulriku III. Spanheimu leta 1261, kjer se omenja *feudum de Crenenburch et tota iurisdictione marchie Carniole*.² Oglejski patriarhi namreč niso sami izvajali mejnogrofovskih oblasti, ampak so jo oddajali – skupaj s Kranjskim gospostvom, kot je razvidno iz mlajšega vira – v fevd, sprva grofom Andeškim, ki so s poroko v rodbino Weimar-Orlamünde v prvi polovici 12. stoletja pridobili tudi sosednje Kamniško gospostvo.³ Staro Kranjsko gospostvo je bilo očitno že ob tej priložnosti razkosano; okolica Preddvora je z dediščino prešla na grofe Bogenske in pozneje na vetrinjski samostan, poznejši Nakelski urad pa se je znašel v rokah Goriških, domnevno prek Šumberških, ki naj bi jih leta 1102 obdaroval odhajajoči Ulrik II.⁴ Od Kranjskega gospostva je časoma poleg ožjega mestnega ozemlja ostal le še deželskosodni, pozneje imenovan Kriški urad,⁵ kajti njegov večji del je tvorila posest v okolici Križ oziroma v mejah tamkajšnjega vikariata, do konca srednjega veka podrejenega kranjski župniji.⁶ Po izumrtju Andeških se je ta urad – zdaj že dodobra oklešččen – znašel v

babenberških,⁷ spanheimskih,⁸ Otokarjevih in nazadnje v habsburških rokah, od slednjih pa je leta 1277 skupaj z zastavo Kranjske prišel v posest Goriško-Tirolskih.⁹ V dokaz goriško-tirolske posesti se lahko zaenkrat naslonimo na patronat nad nekdanjo lastniško cerkvijo v Kovorju. Imeli so ga do leta 1333, ko ga je vojvoda Henrik VI. podelil kostanjeviški cisterci,¹⁰ kar prejkone kaže, da je bila njihova posest, za oskrbo katere je bila cerkev ustanovljena, in ta posest je večinoma sodila v kranjski deželskosodni urad; poleg tistega, ki se je ujemal s kriškim vikariatom, je bila njegov drugi del.¹¹ Domneva (ki jo kot eno od možnosti dopušča Höfler),¹² da naj bi Goriško-Tirolski do te posesti prišli prek Goriških in Šumberških, se ne zdi verjetna, saj bi se je v tem primeru gotovo že leta 1253 skupaj z Nakelskim uradom polastili Ortenburžani.¹³ Še preden je po izumrtju Goriško-Tirolskih Kranjska spet pristala v rokah Habsburžanov, so bile karte za krajsi čas premešane v času češke nasledstvene vojne (1307–1311). Leta 1307 je Majnhard Ortenburški v okviru habsburške koalicije zasedel goriško-tirolski Kranj in ga očitno po končanih spopadih obdržal kot habsburško zastavščino. Po dogovoru iz leta 1315 so pozneje gospostvo iz zastave rešili Goriško-Tirolski – domnevamo lahko, da je v ta okvir spadal deželskosodni urad.¹⁴ Tudi po letu 1335 so Habsburžani Kranj občasno zastavljali raznim upnikom, tako, denimo, malo pred letom 1400 grofom Celjskim.¹⁵ Ta zastava je bila rešena do okoli leta 1420, ko se deželskosodni urad pojavi v habsburškem urbarju in obračunih.¹⁶ Pozneje se je takšna praksa očitno nadaljevala; deželnoknežji obračuni v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja ga namreč ne beležijo.¹⁷

⁷ Dopsch, *Landesfürstliche Gesamturbare der Steiermark*, str. 51.

⁸ MHDC IV, št. 2761, str. 573.

⁹ MHDC V, št. 232; Schneider, *Liber certarum historiarum*, str. 249 in 289.

¹⁰ ARS, AS 730, fasc. 179, pag. 440–442; objava v: Bizjak, Gutenberg in briksenska posest, str. 265.

¹¹ Höfler, *Gradivo*, str. 66. Od šestih vasi, ki so sodile v župnijski teritorij, so vsaj štiri pripadale kranjskemu uradu deželskega sodišča (Kovor, Hudo, Popovo in Vadiče).

¹² Höfler, *Gradivo*, str. 230–232.

¹³ Decembra 1252 je ortenburški grof Herman za izpustitev Alberta III. Tirolskega salzburskemu škofu zastavil neko posest. Majnhard Goriški se je pri tem zavezal, da bo v primeru, če ta posest ostane Salzburgu po novembru 1253, Ortenburžanu izročil vso svojo posest s središčem v Naklem od Kokre do Karavank z vsemi pritikinami, z izjemo odvetništva nad Blejskim gospostvom. Nakelski urad je dejansko pripadel Ortenburžanom, kar bi se nedvomno zgodilo tudi s kovorskim patronatom, če bi sodil v ta okvir (MHDC IV, št. 2516; UBKr II, št. 196).

¹⁴ Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 294–295; Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 41; MHDC VIII, št. 281.

¹⁵ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 41.

¹⁶ Milkowitz, *Beiträge*, str. 41–50; HKA, HS 107, fol. 34^v, 66, objava obr. za leto 1421 v Otorepec, *GZL* 9, št. 61, str. 6.

¹⁷ Prim. Bizjak, *Deželnoknežji obračuni za Kranjsko*, str. 34.

¹ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 86; Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 109–110.

² Kosi, *Zgodnja zgodovina*, str. 77; MHDC IV, št. 2761, str. 573.

³ Komac, *Od mejne grofije*, str. 52.

⁴ Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 99.

⁵ Milkowitz, *Beiträge*, str. 41–50; ARS, AS 1, šk. 75, Urbar urada Križe 1498.

⁶ Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 52–53; Höfler, *Gradivo*, str. 58.

Gutenberg

Na prvo vest o ožjem območju, kjer je stal Gutenberg, naletimo v petdesetih letih 11. stoletja, ko je mejni grof Ulrik (I. Weimar-Orlamünde) briksenskem škofu podaril posest, opredeljeno kot »*villa* Bistrica skupaj z mlini in ostalimi pritliklinami«, obenem s posestvom (*predium*) Leše v neposredni bližini.¹⁸ Posest se je navezovala na del briksenskega Blejskega gospostva, ki ga je škofija prejela z darovnico kralja Henrika III. leta 1040 in ki je na vzhodu okvirno segalo do Tržiške Bistrice.¹⁹ Vendar pa *villa* Bistrica z mejnogrofovsko darovnico ni prešla v trajno last briksenske škofije. Ulrik jo je bil pripravljen škofiji odstopiti le, če umre neporočen. Do tega pa enostavno ni prišlo. Leta 1062 ali 1063 se je poročil z ogrsko princeso Sofijo, s čimer je Brixen izgubil pravice do bistriške posesti. Zapis o tej »pogojni« podelitvi se je v škofijski tradicijski dokumentaciji najverjetneje ohranjal²⁰ le zato, ker je briksenski milit Taganus, posrednik pri omenjenem poslu, obenem s to škofu posredoval še drugo Ulrikovo tradicijo, nanašajočo se na *predium* Leše, ki pa je za razliko od prejšnje dejansko takoj stopila v veljavo. Bistrica je tako še naprej ostala v posesti Weimar-Orlamündskih in je najverjetneje v sklopu njihove dediščine pred sredino 12. stoletja prišla v roke grofov Andeških.²¹ Kmalu zatem, po letu 1154, se začne v virih pojavljati grad Gutenberg, resda le posredno, prek plemičev, ki so se imenovali po njem.²²

Gutenberški so bili od svoje prve omembe v zgodovinskih virih dalje ministeriali Andeških grofov. Za začetnika rodbine velja Albero, sin Majnharda Schababa Kokrškega, ki je spadal v sam vrh andeškega plemstva na Gorenjskem. Tudi Albero, ki naj bi mu grofje poverili zidavo gradu nad Tržiško Bistrico, in njegovi potomci so ohranjali visok položaj v andeškem spremstvu. Že v tretji generaciji je rodbina z vzpostavitvijo sorodstvenih vezi s freisinskimi loškimi ministeriali prebila okvire sicer za andeško gorenjsko ministerialiteto tako značilne endogamije²³ in si s tem verjetno zagotovila poznejši visok položaj tudi v spanheimskem spremstvu, v katerem se je po izumrtju Andeško-Meranskih znašla domala vsa njihova gorenjska klientela.²⁴

Vse do tega časa se v listinah ni ohranil niti en sam zapis, ki bi neposredno omenjal grad Gutenberg. To je do določene mere logično, če upoštevamo, da je cvetoča plemiška rodbina svoj izvorni grad ohranjala kot glavno rezidenco in tako ni postal predmet poslovnih transakcij, ki so bile v večini primerov vzrok za omenjanje nepremičnin v srednjeveških dokumentih. V zadnji tretjini 13. stoletja pa je prišlo do spremembe. Izumrtje Spanheimov je razmere na Kranjskem dodobra prevetnilo. Po desetletju preobratov se je dežela kot habsburška zastavščina znašla v rokah Majnharda Goriško-Tirolskega, čigar moderni pristopi v izvajanju oblasti so nižjemu plemstvu na Kranjskem v precejšnji meri omejili maneverski prostor. V teh novih razmerah so se Gutenberški, ki so se medtem vključili v ortenburško klientelo, odrekli ali pa morda »morali« odreči svojemu gradu v korist deželnega kneza. Razlogi za to in okoliščine, v katerih je prišlo do spremembe posestnega stanja, ostajajo neznanka, lahko pa dejanje okvirno umestimo v čas Majnharda II. Ko je namreč vojvoda Henrik Koroški novembra 1330 grad Gutenberg podelil v oskrbo Petru Liemberškemu,²⁵ se je pri določitvi višine letnega plačila skliceval na *gewonlichen purchut als ez herchomen ist bei vnserm seligen water vnd bei vnsern prudern vnd bei vns nemlichen mit den zehen marchen Aglayer ...*²⁶ To nedvomno kaže na kontinuirano posedovanje gradu s strani Goriško-Tirolskih od Majnharda II. prek njegovih sinov Otona, Ludvika in Henrika VI. do časa, ko je slednji kot zadnji preživeli prevzel nasledstvo. Gutenberg je bil ves ta čas podeljevan na enak način: v dedni grajski fevd skupaj z le najbližjo pripadajočo zemljiško posestjo in dodatnim, razmeroma nizkim letnim plačilom za grajsko stražo iz centralnega upravnega urada na Kranjskem – ljubljanskega deželskega sodišča. Iz tega lahko sklepamo, da je imel grad na meji s Koroško ob pomembni prometnici v tem času predvsem nadzorno-obrambno vlogo. To za goriško-tirolsko oblast ni bilo nič nenavadnega. Samo na Tirolskem je Majnhard II. ob vzpostavljanju obrambne mreže več kot petdeset gradov na tak ali drugačen način pridobil iz rok dotedanjih lastnikov in jih »naredil« deželno-knežje.²⁷ Tudi pri njegovem vzpostavljanju oblastnih struktur na Kranjskem opazamo podobne tendence, vendar pa v razmeroma kratkem obdobju goriško-tirolske vladavine ni prišlo do radikalnih sprememb;²⁸ na Kranjskem je imelo podoben status kot Gutenberg še kakih deset gradov.²⁹

¹⁸ *Fuistriza villam ... cum molendinis aliisque appendentibus omnique prorsus servitutis* (UBKr I, št. 37, str. 49).

¹⁹ DD H III 22.

²⁰ O vodenju tradicijske dokumentacije v Brixnu in nastanku tradicijskih kodeksov gl. Redlich, *Die Traditionsbücher*, str. xxxix–lvi, posebno xlix.

²¹ Štih, *Kranjska*, str. 11–13; Komac, *Od mejne grofije*, str. 52–53.

²² O Gutenberških obširneje Kos, *Vitez in grad*, str. 131–135; Kos, *Ministeriali grofov Andeških*, str. 195–196, 205, 221–222 in genealoška preglednica na str. 252; Adam, *Gutenberški do konca XIII. stoletja*, str. 8–9; Adam, *Gutenberški v 14. stoletju*, str. 19–20.

²³ Kos, *Ministeriali grofov Andeških*, str. 221–222.

²⁴ Prav tam, str. 232–233.

²⁵ Liemberg oziroma Liebenberg zahodno od Št. Vida na Glini, Koroška (Metnitz et al., *Kärntner Burgenkunde* II, str. 94–95).

²⁶ Chmel, *Zur Geschichte*, št. 41, str. 182.

²⁷ Wiesflecker, *Meinhard der Zweite*, str. 207.

²⁸ Velja pripomniti, da so modernizacijski trendi v tirolski upravi začeli zamirati že v času vladanja Majnhardovih sinov (Haidacher, *Die Verwaltungsorganisation Meinhard II.*, str. 117).

²⁹ Kos, *Vitez in grad*, str. 73.

Habsburžani, ki so z izumrtjem Goriško-Tirolskih leta 1335 prevzeli Kranjsko in neposredno upravo, niso bistveno posegali v obstoječi upravni ustroj na Gutenbergu. Še leta 1391 je eden od Lemberških (*Liebenberger*) iz ljubljanskega vicedomskega urada prejemal 12 mark soldov za varovanje gradu.³⁰ Pri tem lahko sklepamo, da je grad upravljal kot gradiščan, ne glede na to, ali so člani njegove rodbine funkcijo opravljali kontinuirano od omenjenega Petra (1330) dalje ali pa se je zgolj po naključju znašel na istem položaju, ki ga je pol stoletja pred tem zasedal njegov prednik. Do spremembe je najverjetneje prišlo šele v drugem desetletju 15. stoletja. V naslednjih dveh ohranjenih obračunih ljubljanskega vicedomskega urada, za obračunski leti 1421 in 1422, kjer bi upravičeno pričakovali podobne podatke, se izdatek za varovanje Gutenberga ne omenja več.³¹

Neuhaus

Začetke tržiške tržne naselbine je treba iskati v prvotnem trgu, ki se je razvil v povezavi s hospicem ob cesti, ki je preko Ljubelja vodila na Koroško. Ležal naj bi nekje na območju današnjega Podljubelja in naj bi ga v skladu z ustnim izročilom pokopal plaz, ki se je (domnevno ob potresu leta 1348) utrgal s pobočja Košute.³² Hospic in trg se prvič omenjata v potrdilni listini, izdani s strani koroškega vojvode in gospoda Kranjske Ulrika III. Spanheimskega stiškemu samostanu.³³ T. i. *forum Lubelinum*, namenjen oskrbi popotnikov, je Ulrik že pred tem z vsemi pritiklinami v imenu svoje žene – Agnes Andeško-Meranske – podaril samostanu za blagor njunih duš. Dikcija podelitve jasno kaže, da je ljubeljska posest sodila v okvir ženinega posestnega kompleksa, torej je moral biti trg Ljubelj že andeška ustanova. Do darovanja stiškemu samostanu je tako lahko prišlo med letoma 1249, ko se je Ulrik poročil z Agnes, in 1261, ko je darovanje potrdil v omenjeni listini.³⁴ Samostan je v okolici postopno pridobil tudi nekaj zemljiške posesti; tako mu je na primer isti vojvoda Ulrik leta 1268 podaril desetino ob vnožju Ljubelja.³⁵ Vendar dolenski samostan na karavanškem prelazu, ki je pove-

zoval Koroško in Kranjsko, ni ostal brez konkurence. Sredi 13. stoletja se je zapletel v posestni spor s sorodno ustanovo iz bližnjega koroškega Vetrinja, ki je že leta 1207 pridobila – prav tako od Andeških – cerkev svetega Lenarta na drugi (koroški) strani prelaza z vsemi pritiklinami,³⁶ pozneje izrecno tudi z obveznostjo vzdrževanja hospica in pravico do krčenja rovtov, ki bi omogočali nemoteno obratovanje.³⁷ Poleg ostalega je Ljubelj Vetrinju pomenil vrata do nezanemarljive gorenjske posesti v okolici Preddvora in v Špitaliču v Tuhinjski dolini, kjer je bil še en vetrinjski hospic.³⁸ Spor je bil dokumentirano izpostavljen na generalnem kapitlju cistercijanov leta 1265 z vetrinjsko pritožbo proti Stični, vendar izid reševanja spora ni poznan.³⁹ Najverjetneje sta se samostana ustalila vsak na svoji strani prelaza in upravljala s svojim hospicem ter pripadajočo posestjo.

Novi trg, današnji Tržič, se prvič omenja v dokumentu z dne 1. julija 1337, ki je ohranjen v eni od tržaških vicedomskih knjig.⁴⁰ V njem v vlogi dolžnika nastopa neki *Herbrich de Poglubelle de Mercato nouo*, očitno trgovec, ki se je v Trstu identificiral kot prebivalec »novega trga« pod Ljubeljem. V prvih desetletjih 14. stoletja se je v dolini, ob sotočju Tržiške Bistrice in Mošenika, začela razvijati nova tržna naselbina, ki je do določene mere prevzela vlogo starejše ter obenem postajala urbano in upravno (gospoščin-sko) središče vedno intenzivneje koloniziranega hribovitega zaledja v dolinah obeh potokov. Stiški samostan je namreč načrtno pospeševal krčenje rovtov na t. i. območjih Svete Katarine (Lom pod Storžičem oziroma dolini zgornje Tržiške Bistrice in Lomščice) ter Svete Ane (dolina Mošenika oziroma območje Podljubelja). Vse to je v lasti samostana ostalo do leta 1399, ko je opat Albert z avstrijskim vojvodo Viljemom tržiško župnijo pod Ljubeljem, skupaj s kapelama sv. Ane in sv. Katarine ter tamkajšnjim trgov, zamenjal za dobrniško župnijo in žužemberški vikariat.⁴¹ Habsburžani so tako prvič prišli do tržiške posesti. Posledično se je vse nekdanje andeško ozemlje pod Ljubeljem in na območju Tržiške Bistrice spet znašlo v rokah enega dinasta; vendar ne za dolgo.

Grad Neuhaus se v vsem tem času niti enkrat ne omenja v zgodovinskih virih. Glede na ime in lokacijo na vzpetini nad sotočjem Tržiške Bistrice in Mošenika neposredno nad Tržičem je upravičeno domnevati, da ga je zgradil stiški opat skupaj z novo tržno naselbino in je prvotno služil kot upravno sre-

³⁰ Lackner, *Ein Rechnungsbuch*, str. 80.

³¹ HKA, HS 107, fol. 34^r, 66, objava obr. za leto 1421 v Otorepec, GZL 9, št. 61, str. 6.

³² Tako ljudsko izročilo. V zadnjem času so bile izdelane analize površinskega preperevanja (Mrak, Minor karst landforms, str. 54) in atmosferske izpostavljenosti (Merchel in Mrak, Surface exposure dating, str. 39) posutega materiala na območju plazu pod Košuto, ki podor umeščajo v pozni srednji vek in z določeno verjetnostjo dopuščajo umestitev dogodka v kontekst t. i. beljaškega potresa leta 1348 (gl. Zorn in Mrak, Skalni podor z Velikega vrha, v tej številki *Kronike*).

³³ UBKr II, št. 278.

³⁴ Točen datum poroke ni znan, dispenz je bil Agnes izdan 16. novembra 1248 (UBKr II, št. 122; Komac, *Od mejne grofije*, str. 158).

³⁵ ... *decimas novalium animalium ad introitum montis Lübel* ... (Grebenc, *Gospodarska ustanovitvev Stične*, str. 35).

³⁶ MHDC IV, št. 1598; Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 5, št. 125.

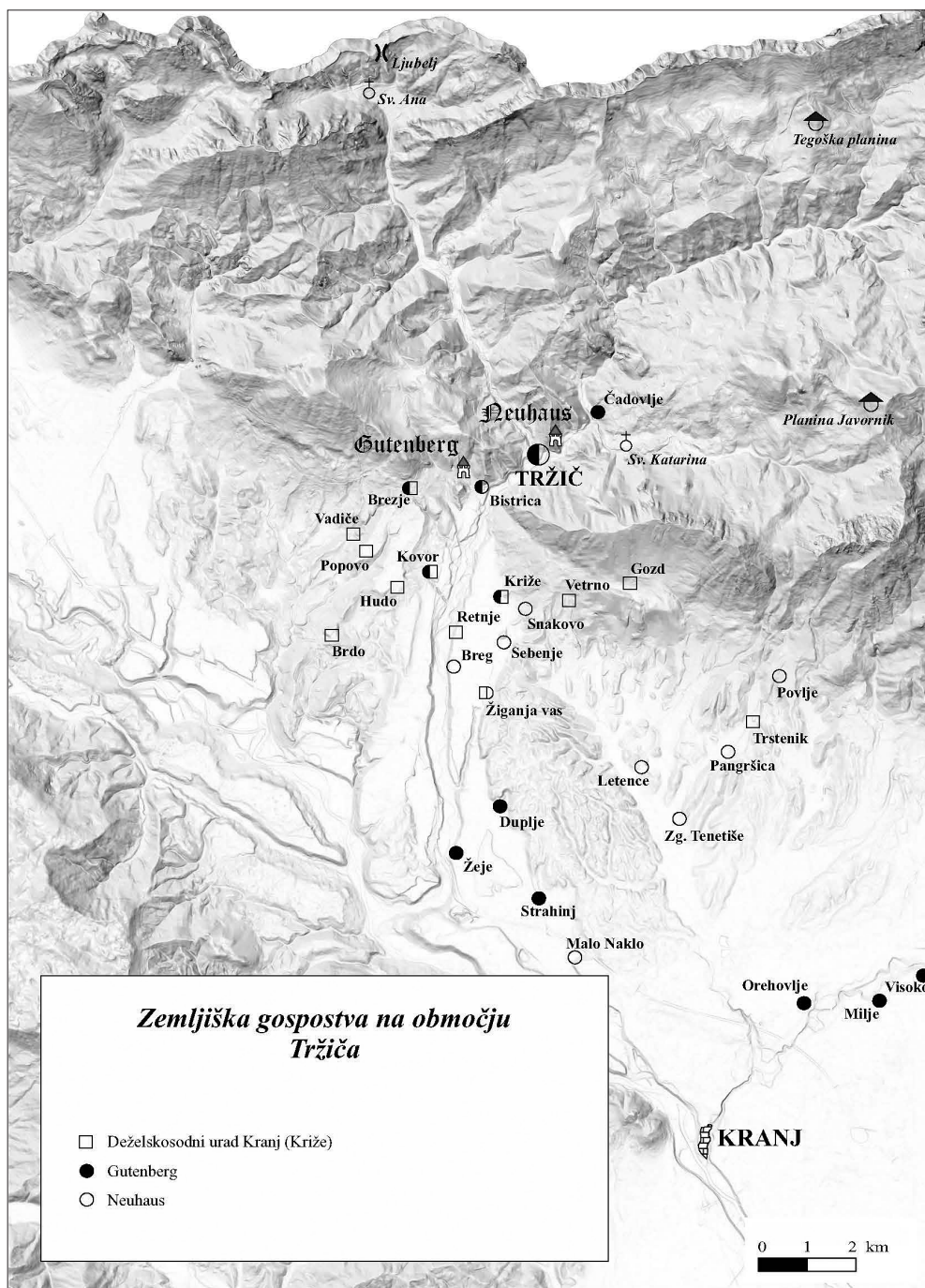
³⁷ 1239 (MHDC IV, št. 2184; Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 5, št. 719) in 1262 (UBKr II, št. 309) (Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 254).

³⁸ Glede vetrinjske posesti na Gorenjskem gl. Mlinarič, *Posest vetrinjskega samostana*, str. 103–118.

³⁹ Grebenc, *Gospodarska ustanovitvev Stične*, str. 207.

⁴⁰ Otorepec, GZL 5, št. 63.

⁴¹ Grebenc, *Gospodarska ustanovitvev Stične*, str. 82; Fidler, *Austria sacra*, str. 342–344.



dišče tamkajšnje stiške posesti. To domnevo dodatno podkrepi dejstvo, da se do tega časa nobena plemiška rodbina ne imenuje po njem, kar bi sicer več kot upravičeno pričakovali, če bi šlo za starejši ministerialni grad.⁴² Žal kakršnakoli sklepanja na podlagi

stavnih elementov niso mogoča, saj je bil grad po uničujočem požaru leta 1811 popolnoma porušen. Novejši dvorec je bil sicer postavljen na isti, vendar umetno nekoliko nižani in izravnani vzpetini.⁴³

Spor zaradi uporabe planin leta 1444

Spremenjeno posestno stanje je prvič dokumentirano v listini iz leta 1444 o poravnavi spora glede uporabe planin nad Tržičem med podložniki dežel-

⁴² Vse omembe Neuhausov, ki jih v literaturi skušajo povezovati s tržiškim gradom, se nanašajo na istoimenski grad nad Podgradom v Brkinih (Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 103; Kos, *Gradivo za historično topografijo*, str. 393). Vzhodnogorenjska posest teh Novograjskih sredi 14. stoletja je izvirala iz poroke Hansa z Ano Blagoviško (Bizjak, *Otokar Blagoviški*, str. 190).

⁴³ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 125.

noknejšega urada Križe na eni in Jurijem Lambergerjem ter Hansom Paradeiserjem na drugi strani.⁴⁴ Do spora je prišlo, ker sta omenjena plemiča kriške podložnike ovirala pri uporabi planin v tržiškem pogorju. Naracija listine med drugim govori o tem, da so omenjeni podložniki od nekdanj pasli na Tegoški planini in planini Javornik ter v okoliških gozdovih sekali gradbeni les, sedaj pa jim to preprečujeta in delata škodo Lamberger in Paradeiser, ki kljub njihovim pritožbam še od časov vojvode Ernesta Železnega nočeta spoštovati starih pravic.⁴⁵ Starodavne pravice so izvirale še iz obdobja, ko je celotno ozemlje od Križ do Košute sodilo pod isto oblast, torej iz časov Andeških, ter niso bile sporne, ko je Tržič s karavanškim hribovjem prešel pod Stično in pozneje pod Habsburžane. Od kod sta se torej vzela Jurij Lamberger in Hans Paradeiser, ki sta tako grobo posegla v večstoletno idilo pod Karavankami?

Na vprašanje odgovarja obravnavana listina, ki v nadaljevanju naracije razkriva, da sta Jurij in Hans kralju Frideriku III. dala potrditi (očitno dokument oziroma listino), da sta »Tržič skupaj z gradovoma Gutenberg in tistim in trgu z vsemi pritliklinami, planinami, gozdovi, vodami, hribi in dolinami kupila za svoj denar, in ker je bilo vse to avstrijska fevdna posest, prešla v dedni fevd od kralja kot najstarejšega avstrijskega vojvode«. ⁴⁶ Iz podelitve, dokumentirane v avstrijski fevdni knjigi iz istega leta in poznejših fevdnih podelitev do leta 1478, je razvidno, da sta Juriju Lambergerju pripadla grad Gutenberg in del (»polovica«) Tržiča, Paradeiserju pa preostali del trga z gradom Neuhaus.⁴⁷ Iz poznejših urbarjev je poleg tega mogoče izluščiti, da so pod Gutenberg sodili še rovti v širši okolici Podljubelja (Sv. Ana), pod Neuhaus pa tisti v Lomu pod Storžičem in v Dolini (Sv. Katarina).⁴⁸ Čeprav točen čas nakupa ostaja neznan, ga lahko s pomočjo dokaza *ex silentio* obračuna ljubljanskega vicedomskega urada iz leta 1421 in omenjene poravnalne listine, ki navaja že predhodne spore v času nadvojvode Ernesta Železnega, vsaj približno ume-

stimo v čas med letom 1399 in drugim desetletjem 15. stoletja.⁴⁹ Pri tem je razmeroma hitra prodaja po pridobitvi Tržiča od Stične manj verjetna. Glavni argument za to je način, kako je bila posest podeljena v fevd. Še leta 1444 sta bili gospostvi Gutenberg in Neuhaus skupaj z deželskim sodiščem enoten fevd, ki so ga *in gemeinschaft* prejeli Jurij Lamberger na eni strani in – domnevno brata – Hans Paradeiser ter Lenart z Završja v Istri na drugi.⁵⁰ Habsburžani so torej po pridobitvi stiške posesti to pridružili svojemu gospostvu Gutenberg in združenemu gospostvu dodelili deželskosodni teritorij. Za to je bil potreben določen čas in domnevamo lahko, da je z gospostvom nekaj let upravljal nastavljeni habsburški oskrbnik. Morda ni nepomembno, da je bilo ravno v tem času celotno gospostvo Kranj oddano v zastavo Celjskim.⁵¹ Tako ni prišla v poštev morebitna povezava z uradom kranjskega deželskega sodišča (poznejšim Kriškim uradom), oziroma še toliko verjetnejša vključitev ozemlja v okvir kranjskega deželskega sodišča, obenem pa je bila utrditev novega urbanega središča in pripadajočega gospostva pod Karavankami za Habsburžane toliko pomembnejša. Vse omenjeno napeljuje na to, da je treba nakup Gutenberga in Tržiča prejkone umestiti v poznejša leta Ernestove vlade. Obrise habsburške upravne strukture na ozemlju Tržiča lahko v omenjenem času zaslutimo iz dveh dokumentov, izdanih februarja in marca 1412. V obeh se v vlogi overitelja pojavlja Nikolaj z Završja v Istri, gradiščan na Gutenbergu.⁵² Iz te skope navedbe ni mogoče ugotavljati upravnega ustroja celotnega ozemlja, govori pa v prid njegove poznejše odprodaje; vsaj še leta 1412 so Habsburžani na Gutenbergu imeli svojega gradiščana.

Do nakupa združenega gospostva seveda ni prišlo slučajno. Lambergerji in Paradeiserji so že desetletja pred tem načrtno utrjevali svoj položaj v tem prostoru. Umik Stične se je zgodil ravno ob pravem času in potencialno konkurenčni rodbini v prostoru spodbudil k združitvi moči za odkup ponujenega gospostva.

Viljem II. Lamberger, ustanovitelj kamensko-gutenberške linije (ta nosi ime po dveh gradovih,

⁴⁴ TLA, Maximiliana II/b, 20, obj. v: Bizjak, Gutenberg in briksenska posest, pril. 5, str. 266–268.

⁴⁵ TLA, Maximiliana II/b, 20.

⁴⁶ Prosti prevod po izvirniku (TLA, Maximiliana II/b, 20). Pri tem ni povsem jasno, od koga naj bi Lamberger in Paradeiser odkupila omenjeno posest; neposredno od deželnega kneza ali od kakega vazala, ki jo je že pred tem imel v fevdu, zastavnega imetnika ipd.

⁴⁷ HHStA, Hs. W 724, Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469, fol. 223', 261', 272; NÖLA, Hs. 17/5, Avstrijska fevdna knjiga 1470–1478, fol. 95.

⁴⁸ ARS, AS 1074, II/32 u, fol. 1–4', 7'–9'. Urbar sicer izrecno ne opredeljuje nekdanje gutenberške oziroma novograjske posesti, ju pa navaja v dveh zaporednih sklopih po načelu: 1) posest v trgu, 2) kmetije, nastale iz nekdanjih rovtov, 3) kmetije v nižinskih vaseh. Ker je v naslovu urbarja Neuhaus naveden na prvem mestu (... *Herrschaft Neuhaus und Alt Guttenberg* ...), je logično nekdanji novograjski urbar popisan v prvem sklopu, kjer so rovti na območju Sv. Katarine. To dodatno podkrepi dejstvo, da se Bistrica pri Tržiču, na ozemlju katere je nastal grad Gutenberg, navaja v okviru gutenberškega urbarja.

⁴⁹ Letnica 1396, ki jo v zvezi s tem običajno zasledimo v literaturi, je zaradi necitirane navedbe pri Wittingu, Beiträge zur Genealogie, str. 182, nepreverljiva. Tudi Kraglov terminus ante quem »okoli l. 1400« (Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 120) na podlagi Paradeiserjeve posesti v Snakovem (del gospostva Neuhaus), dokumentirane v urbarju kranjskega deželskega sodišča, je spričo novejšega datiranja tega urbarja okoli leta 1420 (o tem nazadnje Kos, *Zgodovinski razvoj*, str. 172, op. 39) za kakih 20 let prezgoden. Vsaj kar zadeva podelitev Tržiča, do nje ni moglo priti pred oktobrom 1399. Do takrat je bil namreč tamkajšnji trg skupaj z župnijo v posesti stiškega samostana (Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične*, str. 82, 131, 206; Mlinarič, *Stiška opatija*, str. 180).

⁵⁰ HHStA W 724, Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469, fol. 223'.

⁵¹ Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 41; ARS, AS 1063, ZL, št. 345, 1400 VI 29; Komatar, *Kranjski mestni arhiv*, št. 14, 15.

⁵² ARS, AS 1063, ZL, št. 6606, 1412 II 2; št. 412, 1412 III 3 (obe listini obj. v CKSL).

pridobljenih po njegovi smrti), sicer ortenburški gradiščan na Waldenbergu, je začel posest pod Dobroč in Kriško goro postopno kopičiti že v osemdesetih, predvsem pa devetdesetih letih 14. stoletja. Ob njegovi smrti, najverjetneje pozimi 1398/99 (oktobra 1398 se še omenja kot živ, februarja 1399 pa že kot mrtev),⁵³ je lamberska posest samo na tem območju (ne upošteva druge gorenjske posesti, ki je bila obsežna zlasti v okolici Radovljice in v Blejskem kotu)⁵⁴ – v skladu z ohranjenimi dokumenti – obsegala okoli 25 hub urbarialne in okoli 50 hub desetinske posesti; deloma lastne, predvsem pa fevdne, ortenburške.⁵⁵ Jurijev nakup habsburškega Gutenberga in dela Tržiča je bil torej logično nadaljevanje očetovih prizadevanj. Nastajajoče gospodstvo je s tem dobilo utrjeno oporišče v svojem vzhodnem delu, najverjetneje pa tudi upravno središče, ki je vsaj za pol stoletja prevzelo vlogo »izvornega« grad. Lambergerji so nekdanjo »gutenberško« posest pridobivali deloma prek različnih gutenberških vej – z nakupi in svaštvom v okviru ortenburške gorenjske klientele –,⁵⁶ deloma pa po drugi liniji.

Rodbina Paradeiser izvira s Koroškega.⁵⁷ Sprva so bili ministeriali bamberskega škofa, pozneje pa so se začeli udinjati tudi Ortenburžanom, s katerimi so verjetno sredi 14. stoletja prišli na Gorenjsko,⁵⁸ če-

prav se spanheimski ministerial Konrad *de Paradyso* že stoletje prej pojavlja v vojvodskem spremstvu na Kranjskem kot priča pri izstavitvi posameznih dokumentov, med drugim pri podelitvi pravice Ortenburžanom za gradnjo utrdbe v Kranju leta 1256.⁵⁹ V okolici Tržiča rodbino prvič zasledimo aprila 1348, ko je Konrad Paradeiser izdal listino, s katero je potrdil, da mu je Ana Liemberška izplačala 40 mark oglejskih pfenigov in s tem iz zastave rešila posest v Pristavi pri Tržiču, Snakovem in Dupljah.⁶⁰ Ana je bila vdova ali morda hči Petra Liemberškega, ki je v tem času upravljal z gutenberškim uradom, od koder bi utegnili izvirati tudi zastavljena posest. Čeprav v tem zgodnjem obdobju kakšna druga posest Paradeiserjev v okolici Tržiča ni izpričana – leta 1367 sta denimo brata Konrad in Hans sestri Elizabeti, nuni v Mekinjah, prepustila hubo v čemšeniški župniji⁶¹ –, njihov tukajšnji domicil potrjuje pogosto sooverjanje nepremičninskih listin na tem ozemlju oziroma v družbi lokalnih plemičev Polških in Kovorskih v letih 1387–1395.⁶² O njihovem ugledu tudi v nekoliko širšem prostoru dodatno priča dejstvo, da v času od konca 14. do druge polovice 15. stoletja dve predstavnici rodbine najdemo na mestih predstojnic bližnjih ženskih samostanov v Mekinjah (Elizabeta, 1391–1404)⁶³ in Velesovem (Ana, 1450–1458; †1486).⁶⁴ Že zgoraj je bilo nakazano, da je Hans Paradeiser pol Tržiča z Neuhausom prejel v fevd skupaj z bratom Lenartom, ki se je imenoval po Završju v Istri (Pemund, Piemonte). Nikolaj z Završja, ki je bil malo pred tem gradiščan na Gutenbergu, je bil domnevno njun oče. Zaenkrat ni povsem jasno, kako so Paradeiserji prišli do posesti Završja, oziroma zakaj so se nekateri pripadniki rodbine v 15. stoletju izmenoma ali istočasno naslavljali z obema predikatoma, toliko bolj gotovo pa je, da je bil Nikolaj, gradiščan na Gutenbergu (ki se leta 1423 navaja kot *Niclas Paradeyser von Pomündt*), tisti, ki je v družbi Lambergerja odkupil polovico Tržiča ter jo zapustil sinovoma Hansu Paradeiserju in Lenartu z Završja, ki sta jo leta 1444 skupaj prejela v fevd.⁶⁵

Rodbine, ki jih v 14. in 15. stoletju najdemo na

Neumann, *Leben des Bistums Bamberg*, str. 142; MHDC X, št. 820.

⁵⁹ UBKr II, št. 162, 225.

⁶⁰ HHSStA, AUR, 1348 IV 19 (obj. v CKSL).

⁶¹ ARS, AS 1063, ZL, št. 5108, 1367 X 24 (obj. v CKSL).

⁶² ARS, AS 1063, ZL, št. 5338, 1387 III 30; št. 291, 1392 VIII 10; št. 298, 1393 V 20 (vse našete obj. v CKSL); NŠAL, ZL, 1395 X 7 (reg. v Volčjak, *Listine Nadškofjskega arhiva*, št. 208).

⁶³ ARS, AS 1063, ZL, št. 5143, 1391 XII 19; št. 5145, 1392 VII 13; št. 5147, 1395 X 16; št. 5153, 1404 IV 15 (vse našete obj. v CKSL).

⁶⁴ ARS, AS 1063, ZL, št. 5398, 1450 VII 17; št. 670, 1458 IX 29; št. 5418, 1486 XI 30 (vse našete obj. v CKSL).

⁶⁵ O finančni moči rodbine priča posojilo v višini 1000 dukatov, za katero so leta 1444 Hans in Jurij Paradeiser ter Lenart z Završja od kralja Friderika prejeli v zastavo gospodstvo Goričane; RF 12, št. 197; Kotar, *Deželnoknežja oblast in uprava*, str. 209–210.

⁵³ Adam, *Grad Kamen in njegovi prebivalci*, 1, str. 31, op. 128.

⁵⁴ ARS, AS 1063, ZL, št. 206, 1372 II 2, s. 1.; št. 237, 1380 I 22, s. 1.; št. 238, 1380 III 19, s. 1.; št. 253, 1384 V 1, s. 1.; št. 273 in 274, 1389 V 4, s. 1.; št. 277, 1390 III 5, s. 1.; št. 6545, 1391 I 30, s. 1.; št. 282, 1391 VIII 16, s. 1.; št. 6548, 1391 IX 18, s. 1.; št. 301, 1394 III 12, s. 1.; št. 302 in 303, 1394 III 31, s. 1.; št. 304, 1394 IV 24, s. 1. (II); št. 306, 1394 VII 27, s. 1.; št. 315, 1397 III 12, Ortenburg; št. 322, 1398 I 25, Waldenberg (pri Radovljici); št. 6577, 1398 VII 30, s. 1.; št. 330, 1398 IX 15, Lož; št. 335, 1399 V 25, Ortenburg (vse našete obj. v CKSL); Pleterski, *Župa Bled*, str. 104.

⁵⁵ ARS, AS 1063, ZL, št. 253, 1384 V 1, s. 1.; št. 6545, 1391 I 30, s. 1.; št. 6548, 1391 IX 18, s. 1.; št. 301, 1394 III 12, s. 1.; št. 304, 1394 IV 24, s. 1. (II); št. 315, 1397 III 12, Ortenburg; št. 6577, 1398 VII 30, s. 1.; št. 335, 1399 V 25, Ortenburg (vse našete obj. v CKSL).

⁵⁶ Neposredno denimo od Kokrških (ARS, AS 1063, ZL, št. 246, 1382 VIII 17, s. 1.; obj. v CKSL) in Kovorskih (ARS, AS 1063, ZL, št. 315, 1397 III 12, Ortenburg; obj. v CKSL), verjetno pa tudi posredno, prek drugih rodbin ortenburškega gorenjskega plemstva; potem ko so v drugi polovici 13. stoletja Gutenberški stopili pod okrilje Ortenburžanov, moramo računati z njihovimi rodbinskimi povezavami s starimi ortenburškimi gorenjskimi ministerialnimi rodbinami. Stainerji (s Kamna pri Begunjah) so bili v svaštvu z gutenberškimi Cepli (ARS, AS 1063, ZL, št. 6549, 1391 XI 5, s. 1.; 1428 IV 26, s. 1.; obj. v CKSL), slutiti je mogoče tudi njihovo rodbinsko povezavo z gutenberško vejo s Seničnega (*Gutenau*); nekateri pripadniki Stainerjev (sicer s svojim značilnim grbom – dve vzporedno ležeči kroglji) so se imenovali po Seničnem (*von Gutenau, Gutenauer*) in imeli tamkajšnje posest (gl. Adam, *Grad Kamen in njegovi prebivalci*, 2, str. 14 ss). Za pridobivanja obravnavane stainerske posesti s strani Lambergerjev gl. predvsem ARS, AS 1063, ZL, št. 6545, 1391 I 30, s. 1. (obj. v CKSL).

⁵⁷ Njegov izvor ni povsem pojasnjen, kot možne navajajo različne lokacije v bližini Moosburga (Kohla, *Kärntens Burgen, Schlösser und Ansitze*, str. 84–85).

⁵⁸ Metnitz, *Quellen- und Literaturhinweise*, str. 121; Koller-

Gutenbergu, so bile povezane še bolj, kot bi si morda mislili. Vse tri so namreč pogosto iskale in tudi našle službo v sosednjem freisinskem Loškem gospostvu, ki je bilo močno gravitacijsko središče za plemstvo zahodnega dela Gorenjske. Hans Liemberški, domnevno vnuk Petra, gradiščana z Gutenberga, in sin Elizabete, sestre loškega mestnega sodnika Henrika, je v dvajsetih letih 15. stoletja opravljal službo gradiščana na Starem gradu pod Lubnikom (*Wildenlack*), prav tako njegov sin Osterman tri desetletja pozneje.⁶⁶ Medtem je Jurij Lamberger več kot 20 let (1452–1474) zasedal mesto loškega oskrbnika, v približno istem času pa sta funkcijo gradiščana na Zgornjem stolpu na Kranclju skupaj opravljala Hans in Lenart Paradeiserja, ki sta imela nekaj časa (od 1444 dalje) v zastavi tudi sosednje gospostvo Goričane.⁶⁷ V luči opisanega moramo nakup in delitev Tržiškega gospostva razumeti kot rezultat ustaljenih razmerij med lokalnim plemstvom in koordiniranega obvladovanja prostora.

Posestno stanje treh gospostev

Srednjeveško posestno stanje je do določene mere mogoče rekonstruirati s pomočjo urbarjev, katerih ohranjenost pa za tri obravnavana gospostva ni enako ugodna. Sočasna urbarja sta ohranjena le za urad kranjskega deželskega sodišča oziroma Kriški urad – iz let okrog 1420 in 1498⁶⁸ –, medtem ko imamo za Gutenberg in Neuhaus na voljo zgolj urbarja iz let 1754 in 1756.⁶⁹ Dodatno oviro pomeni dejstvo, da sta bili v tem času obe gospostvi združeni v eno, vendar je iz virov še mogoče izluščiti posest obeh nekdanjih gospostev. Prikazana posestna slika je tako nekoliko anahrona, vendar kljub temu vsaj v grobem zadovoljivo odraža srednjeveško stanje. Ker imajo vsa tri gospostva izvor v starem mejnogrofovskem ozemlju v okolici Kranja, se del meja obravnavane posesti sklada z nekdanjimi mejami kranjskega deželskega sodišča. To velja predvsem za severno mejo na grebenu Karavank od Ljubelja do vzhodnega roba Košute. To prekrivanje je nekoliko manjše na zahodu, kjer se je po ustanovitvi radovljiškega deželskega sodišča deželskosodna meja ustalila na srednjem toku Tržiške Bistrice. V tem delu kranjska oziroma kriška posest v podnožju Dobrče deloma sega na radovljiško ozemlje. Na jugu in vzhodu je bila razmejitev okvirno pogojena z razdelitvijo »kranjskega pragospostva« v posamezne urade; v tem delu obravnavano posest bolj ali manj oklepa Nakelski urad. Razen pozno koloniziranega predela med Tržičem in grebenom Karavank, kjer je zemljiška posest homogena – zahodni del pripada Gutenbergu, vzhodni pa Neuhausu –, je

za vsa tri gospostva značilna raztresena posest. Redke vasi (skoraj) v celoti pripadajo enemu samemu gospostvu (na primer gutenberška Bistrica pri Tržiču ali novograjsko Malo Naklo), večina je razdeljena med različne posestnike. Predvsem pa posest v nižinskem delu ni zaokrožena, temveč se ozemlja vseh treh gospostev, pa tudi drugih, okoliških, prekrivajo. Tako je gutenberška posest posejana pod Dobrčo in ob spodnjem toku Tržiške Bistrice, kriška in novograjska pa izmenično v pasu, ki se od Leš pod Dobrčo preko Kovorja nadaljuje v ravnino severovzhodno od Udin boršta. Posamezni izpostavljeni otoki segajo v ožjo okolico Kranja (gutenberške Orehovlje, Milje in Visoko) ter celo Mengša (novograjski Šinkov turn).

Zanimiv relikv je razmeroma močna koseška skupnost v okviru kranjskega deželskosodnega urada. V 15. stoletju je obsegala še 48 kmetij v Križah, Žiganji vasi, na Brezjah, Hudem in Popovem. Podrejenost kosezov deželskosodnemu uradu oziroma nekdanjemu mejnogrofovskemu gospostvu je običajen pojav, ki ga zaznavamo pri vseh koseških skupnostih na slovenskem etničnem ozemlju. Je posledica njihovega vključevanja v zemljiškogospoško mrežo, ki je potekalo prek neposredne sodne podrejenosti nosilcu oblasti (slovanskemu knezu, kralju, vojvodi, mejnemu grofu) in postopno privedlo do vključitve v njegovo zemljiško gospostvo. Tako je praktično vse koseške skupnosti na Slovenskem mogoče povezati z nekdanjo kronsko posestjo, pri čemer so se najdlje ohranjale na ozemljih, ki so ostajala v posesti nosilcev centralne oblasti – v končni fazi deželnega kneza. V to kategorijo sodi tudi kriška koseška skupnost, ki je do začetka 15. stoletja ohranjala zaokroženo ozemlje, ugodnosti pri obveznostih do zemljiškega gospostva in določene specifične služnosti, ki izkazujejo neposredno osebno navezanost na deželnega kneza.⁷⁰ Zamiranje tega posebnega statusa je do določene mere razvidno že ob koncu 15. stoletja, ko postaja navajanje koseških posestev v urbarju vse manj očitno, višine in vrste dajatev pa se postopno približujejo tistim ostalih podložnikov.⁷¹ Dokončen udarec kriškim kosezom je zadalo postopno sistematično izenačevanje podložniškega sloja s strani notranje-avstrijskih oblasti v 16. stoletju, ki se je na obravnavanem območju kazalo predvsem v spodbujanju k prevedbi zakupnega v kupnopravni status kmetij. Pri tem posebni pravni status koseščin večinoma ni bil upoštevan, oziroma so vsi privilegiji prešli na njihove trenutne uživalce in njihove dediče ter zapadli z morebitno prodajo ali izumrtjem rodbine, kar je koseško skupnost dolgoročno obsodilo na propad.⁷²

⁶⁶ Blaznik, *Urbarji freisinske škofije*, str. 36.

⁶⁷ Blaznik, Škofja Loka, str. 450–452; glede Goričan gl. op. 65.

⁶⁸ Milkowitz, Beiträge, str. 41–50; ARS, AS 1, š. 75, Urbar urada Križe 1498.

⁶⁹ ARS, AS 1074, II/32 u, fol. 1–4', 7'–9'; ARS, AS 174, š. 243.

⁷⁰ Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod*, str. 343–346; Blaznik, *Obveznosti podložnikov*, str. 99.

⁷¹ ARS, AS 1, š. 75, Urbar urada Križe 1498.

⁷² Žontar, *K zgodovini prevedbe koseščin*, str. 288–295.

Posestno stanje treh tržiških zemljiških gospostev.

<i>Urad kranjskega deželjskega sodišča (Kriški urad)</i>		<i>število kmetij</i>
	1420	1498
Trstenik	5 + 1 pusta	6
Retnje	4 + 1 mlin	3 + 1 mlin
Kovor	2	2
Vadiče	2	2
Žiganja vas	2	2
Brdo	2	2
Vetrno	2	2
Gozd	3	3
k o s e z i	Križe	20 +1 dvor
	Žiganja vas	7
	Hudo	8
	Popovo	1
	Brezje pri Tržiču	10
	71 kmetij, 1 mlin	69 kmetij, 1 dvor, 1 mlin

<i>Gospodstvo Neubaus</i>	<i>število kmetij 1754</i>
Tržič	76 hiš
Območje Sv. Katarine	53 rovtov
Snakovo	3
Sebenje	2
Žiganja vas	1
Breg ob Bistrici	3
Šinkov turn	7
Povlje	1
Letence	4
Malo Naklo	14
Mlaka pri Kranju	2
Pangršica	1
Zg. Tenetiše	1
Bistrica	3
Kokra	2
	42 kmetij, 76 hiš v trgu, 53 rovtov

<i>Gospodstvo Gutenberg</i>	<i>število kmetij 1754</i>
Tržič	77 hiš
Območje Sv. Ane	44 rovtov
Sv. Primož	1
Bistrica pri Tržiču	15
Brezje pri Tržiču	3
Kovor	2
Križe	8
Duplje	12
Strahinj	2
Žeje	1
Čadovlje pri Tržiču	4
Visoko	2
Milje	1
Orehovlje	1
	52 kmetij, 77 hiš v trgu, 44 rovtov

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko

AS 730, Gospodstvo Dol

AS 1063, Zbirka listin (ZL)

AS 1074, Zbirka urbarjev (ZU)

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien

Allgemeine Urkundenreihe (AUR)

HS W 724 – Avstrijska fevdna knjiga 1444–1469

HKA – Hofkammerarchiv, Dunaj

HS 107 – Habsburška knjiga obračunov 1422–

1424

NÖLA – Niederösterreichisches Landesarchiv, St.

Pölten

HS 17/5 – Avstrijska fevdna knjiga 1470–1478

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana

Zbirka listin (ZL)

TLA – Tiroler Landesarchiv, Innsbruck

Abteilung Maximiliana

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana

CKSL – Božo Otoresec, Centralna kartoteka srednjeveških listin 1246–1500.

DODATNE OKRAJŠAVE

DD H III – *Heinrici III. diplomata* (gl. Breslau)

GZL – *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku* (gl. Otoresec)

MHDC – *Monumenta historica ducatus Carinthiae* (gl. Jaksch, Wiessner)

MMK – *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* (gl. Milkowitz)

RF – *Regesten Kaiser Friedrichs III.* (gl. Willich)

UBKr – *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain* (gl. Schumi)

OBJAVLJENI VIRI

Bernhard, Günther (ed.): *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*. Wien/Dunaj, Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut, Založba ZRC, 2006.

Bizjak, Matjaž (ed.): *Deželnoknežji obračuni za Kranjsko (Landesfürstliche Abrechnungen für Krain) 1436–1448*. Ljubljana: Založba ZRC, 2016 (Sred-

njeveške računske knjige za Slovenijo 1. Thesaurus memoriae. Fontes 12).

Bresslau, H[arry], P[aul] Kehr (ed.): *Heinrici III. diplomata*. Berlin: Wiedmannsche Buchhandlung, 1931 (Monumenta Germaniae historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae V).

Chmel, Joseph (ed.): *Zur Geschichte der tirolischen Landesfürsten im ersten Drittel des vierzehnten Jahrhunderts. 1300 bis 1330. Der österreichische Geschichtsforscher*, 2/1. Wien: Carl Gerold, 1841, str. 350–398.

Dopsch, Alfons (ed.): *Die landesfürstliche Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. Wien und Leipzig: Braumüller, 1910 (Österreichische Urbare I. Landesfürstliche Urbare 2).

Fidler, Andreas [Marian, pseud.]: *Austria sacra: Österreichische Hierarchie und Monasteriologie. Geschichte der ganzen österreichischen, weltlichen und klösterlichen Klerisey beyderley Geschlechts*, IV. 7. Wien 1786 (objava listin in registov v dodatku: Anhang der diplomatischen Beylagen und verschiedener Nachträge na str. 233–423).

Jaksch, August von (ed.): *Monumenta historica ducatus Carinthiae, IV. Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269*. Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayr, 1906.

Koller-Neumann, Irmtraud (ed.): *Die Leben des Bistums Bamberg in Kärnten bis 1400*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 1982 (Das Kärntner Landesarchiv, 7).

Komatar, Franc (ed.): *Kranjski mestni arhiv, 1–2. Jahresbericht des k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasiums in Krainburg für das Schuljahr 1912/1913, 1913/1914*. Krainburg: Verlag der k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasiums, 1913, str. 3–24; 1914, str. 3–32.

Kos, Franc (ed.): *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga (1201–1246)* (ur. Milko Kos). Ljubljana: Leonova družba, 1928.

Lackner, Christian (ed.): *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich. Edition und Textanalyse*. Wien: NÖ Institut für Landeskunde, 1996 (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde, 23).

Milkowitz, Wlad[imir] (ed.): *Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains, Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 2, 1889, str. 3–40; 3, 1890, str. 41–52.

Otoresec, Božo (ed.): *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, 5. Listine iz kodeksov mestnega arhiva v Trstu 1326–1348*. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1960.

Otoresec, Božo (ed.): *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, 9. Listine 1144–1499*. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1965.

Redlich, Oswald (ed.): *Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen von zehnten bis in das vierzehnte Jahrhundert*. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1886 (Acta Tirolensia, 1).

- Schneider, Fedorus (ed.): *Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum*, I–II. Hannoverae et Lipsiae: Hahn, 1909–1910 (Monumenta Germaniae historica. Scriptores ad usum scholarum).
- Schumi, Franz (ed.): *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, 1, 777–1200. Laibach: samozaložba, 1882–1883.
- Schumi, Franz (ed.): *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, 2, 1200–1269. Laibach: samozaložba, 1884 in 1887.
- Volčjak, Jure (ed.): *Listine Nadškofjskega arhiva Ljubljana 1140–1500*. Ljubljana: Nadškofija, 2020 (v pripravi).
- Wiessner, Hermann (ed.): *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, X. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414*. Klagenfurt: Kleinmayr, 1968.
- Willich, Thomas (ed.): *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet*, 12. Wien, Weimar, Köln: Böhlau, 1999.
- LITERATURA
- Adam, Stane: *Grad Kamen in njegovi prebivalci do konca Ortenburžanov*, 1, 2. Radovljica: samozaložba, 2000 (Doneski k zgodovini Radovljice 4, 5).
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. Gutenberški do konca XIII. stoletja. *Drevesa. Bilten slovenskega rodoslovnega društva* 5/1, 2 (1998), str. 8–9.
- Adam, Stane: Miniature iz plemiškega rodoslovja. Gutenberški v 14. stoletju. *Drevesa* 6/1–4 (1999), str. 19–20.
- Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 255–269.
- Bizjak, Matjaž: Otokar Blagoviški. *Zbornik Občine Lukovica* 2 (ur. Stanko Peč). Ljubljana: Viharnik, 2014, str. 187–200.
- Blaznik, Pavle: Obveznosti podložnikov do zemljiških gospostev v območju Kranja. *900 let Kranja. Spominski zbornik*. Kranj: Občinski ljudski odbor, 1960, str. 84–104.
- Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Blaznik, Pavle: *Urbarji freisinške škofije*. Ljubljana: SAZU, 1963 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4. Viri za zgodovino Slovencev 4).
- Grafenauer, Bogo: *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. Ljubljana: SAZU, 1952 (Dela I. razreda SAZU 7 (= Dela inštituta za zgodovino 1)).
- Grebenc, Jože M.: *Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135*. Samostan Stična, 1973.
- Haidacher, Christoph: *Die Verwaltungsorganisation Meinhard's II. und seiner Nachfolger. Eines Fürsten Traum. Meinhard II. – Das Werden Tirols. Katalog der Tiroler Landesausstellung 1995*. Innsbruck: Tiroler Landesmuseum, 1995.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1999 (Razprave in eseji, 45).
- Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Radovljica in Kranj. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 10. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev, 1988, str. 201–251.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik, 2017 (elektronska knjiga: http://www.viharnik.com/downloads/HistTop_Kranjska2.pdf).
- Kohla, Franz X.: *Kärntens Burgen, Schlösser und Ansitze und wehrhafte Stätten. Ein Beitrag zur Siedlungstopographie*. F. X. Khola, G. A. von Metnitz, G. Moro: *Kärntner Burgenkunde I* (= Aus Forschung und Kunst 17, 1). Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (ur. Miha Kosi). Ljubljana: Založba ZRC, 2006 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 5).
- Kos, Dušan: Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem. *Grofe Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku (Die Andechs-Meranier. Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter)*. *Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija (Kamnik, 22.–23. september 2000)*. Kamnik: Zveza kulturnih organizacij, 2001, str. 185–254.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Kos, Dušan: Zgodovinski razvoj naselij goriškega kota. *Kranjski zbornik 1990*. Kranj: Skupščina občine, 1990, str. 151–173.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*, 3. Ljubljana: SAZU, 1975.
- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1955.
- Kosi, Miha. *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998 (Zbirka ZRC, 20).
- Kosi, Miha: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae. Opuscula, 1).
- Kotar, Jernej: *Deželnoknežja oblast in uprava na Kranjskem v času Friderika III. Habsburškega*.



S U M M A R Y

Development of seigniories in the territory of medieval Tržič

In the Middle Ages, the valley of the Tržiška Bistrica River, the mountainous world below the Ljubelj pass, and the ridge of the Košuta Massif formed part of the seignior of the Carniolan margraves with its capital in Kranj. Over the next centuries, the territory underwent a period of division, fragmentation, and changing ownership. At the end of the Late Middle Ages, this process resulted in a situation that remained unchanged for the main part of the Early Modern Period, i.e. the division into three seigniories: Gutenberg, Neuhaus, and the estate of the territorial court of Kranj, also known as Križe state.

The said estate was the last remnant of what had once been a vast margravian seignior, a kind of service fief that belonged to each successive margrave together with the capital of the margraviate. After the death of Ulrich I of Weimar-Orlamünde in 1070, the newly appointed margraves, the Patriarchs of Aquileia, granted the fief to the Counts of Andechs. Following their extinction, the now heavily pared-down seignior changed hands among the Babenbergs, the Spanheims, Ottokar Přemysl, and the Habsburgs, from whom it passed into the possession of the Counts of Gorizia-Tyrol in 1277, together with the pledged Carniola – in a similar vein as it was held by the Aquileian margravian deputies before that. Following the extinction of the Counts of Gorizia-Tyrol, Kranj and the territorial court estate passed back into the hands of the Habsburgs, who in the course of the fourteenth century occasionally pledged it to various creditors, and shortly before 1400 to the Counts of Cilli (Celje). The pledge was settled by around 1420, when the estate was listed in the Habsburg land register and account books; subsequently, however, it must have met a similar fate because it no longer appeared in the princely territorial account books during the 1430s and 1440s.

In the eleventh century, the Gutenberg Castle was also a margravian property. In the 1050s, it temporarily passed into the possession of the Bishopric of Brixen and later, most likely before the mid-twelfth century, into the hands of the Counts of Andechs as part of inheritance from the Weimar-Orlamünde family. The Counts of Andechs settled their ministeriales here, who built a castle and took their name after it. During the meteoric changes in the second half of the thirteenth century, the Gutenbergs ultimately joined the ranks of the Ortenburg clientele and ceded (or were forced to cede) the castle to Meinhard II of Gorizia-Tyrol, who received in

- Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, 2016 (tipkopis doktorske disertacije).
- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.
- Merchel, Silke in Mrak, Irena: Surface exposure dating of the Veliki vrh rock avalanche in Slovenia associated with the 1348 earthquake. *Quaternary Geochronology* 22, 2014, str. 33–42.
- Metnitz, Gustaf Adolf von: *Quellen- und Literaturhinweise zur geschichtlichen und rechtlichen Stellung der Burgen, Schlösser und Ansitze in Kärnten sowie ihrer Besitzer*. F. X. Khola, G. A. von Metnitz, G. Moro: *Kärntner Burgenkunde II* (= *Aus Forschung und kunst* 17, 2). Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- Mlinarič, Jože: Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem (od leta 1147 do XVII. stoletja). *Zgodovinski časopis* 35, 1981, str. 101–119.
- Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.
- Mrak, Irena: Minor karst landforms as an indirect method for datation – the case study valley Pod Košuto (Slovenia). *Acta carsologica* 33, 2004, str. 45–59.
- Pleterski, Andrej: *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki*. Ljubljana: SAZU, 1986 (Dela 1. razreda SAZU 30 (= Dela Inštituta za arheologijo 14)).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji – Gorjenska 1. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Vi-harnik, 1996.
- Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Štih, Peter: *Kranjska v času Andeških grofov. Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku (Die Andechs-Meranier. Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter)*. *Žbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija (Kamnik, 22.–23. september 2000)*. Kamnik: Zveza kulturnih organizacij, 2001, str. 11–37.
- Wiesflecker, Hermann: *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*. Wien: Wagner, 1955 (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichte, 16).
- Witting, Johann Baptist: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der k.k. heraldischen Gesellschaft »Adler«*, n. s., 5–6, 1895, str. 89–264.
- Žontar, Josip: K zgodovini prevedbe koseščin v kupna zemljišča. *Slovenski pravnik* 54, 1940, str. 285–295.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

pledge the entire Carniola in 1277 from the new territorial princes, the Habsburgs. The Gorizia-Tyrols and after 1355 the Habsburgs left the castle and a small seignory to be administered by their respective castellans.

The Neuhaus Castle was built relatively late, presumably in the first half of the fourteenth century, and the seignory developed from the estate that Ulrich of Spanheim donated to the Stična Abbey in the 1250s from the Andechs property inherited through his wife. The abbey first received a hospice below the Ljubelj pass with the pertaining territory and then colonised the mountainous hinterland and established a market town at the confluence of the Mošenik and Tržiška Bistrica watercourses. All this remained in its possession until 1399, when Abbot Albert concluded an agreement with the Austrian Duke Wilhelm on exchanging the parish of Tržič

below the Ljubelj pass, along with the chapels of St. Anne and St. Catherine and its respective market town for the parish of Dobrnič and the vicariate of Žužemberk. The Habsburgs took possession of the Tržič estate for the first time, and the entire territory below Ljubelj and along the Tržiška Bistrica River that formerly belonged to the Counts of Andechs again ended up in the hands of one dynast – but not for long.

Whereas the estate of the territorial court of Kranj remained under provincial princely administration, the Gutenberg-Tržič seignory was sold off and given in fief to the locally well-established Lamberg and Paradeiser families before 1420. In the second half of the fifteenth century, the initially unified fief was divided and remained so until the mid-seventeenth century.